

ЗМІСТ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО КЛАСУ ЛОКАТИВНИХ КАУЗАТИВНИХ ДІЄСЛІВ

У статті розглядаються похідні каузативні дієслова зі значенням локативності. Опис семантики локативних похідних каузативних дієслів здійснено на основі семантичної функції мотивуючої основи у їх тлумаченні. Результати дослідження свідчать про наявність спільних і відмінних рис у функціонуванні локативних ПКД із переважанням алломорфних рис, що зумовлено відмінністю словотвірної системи німецької та української мов загалом.

Ключові слова: похідні каузативні дієслова, локативність, семантичне значення, формула тлумачення.

В статье рассматриваются локативные производные каузативные глаголы. Описание семантики локативных каузативных глаголов осуществляется на основе семантической функции мотивирующей основы в их толковании. Результаты исследования свидетельствуют о наличии общих и отличительных характеристик в функционировании производных каузативных глаголов с преобладанием алломорфных черт. Причиной выявленных отличий являются особенности словообразовательной системы немецкого и украинского языков.

Ключевые слова: производные каузативные глаголы, локативность, семантическое значение, формула толкования.

The article deals with the derivative locative causative verbs. Semantic description of derivative verbs is based on semantic function of their interpretation. The results of study concerning common and divergent features of functioning of locative derived causative verbs with the majority of allomorphic features caused by different word-forming systems of German and Ukrainian in general has been established.

Key words: derivative causative verbs, locativity, semantic meaning, formula of interpretation.

1. Вступні зауваження. Однією із актуальних проблем мовознавства, яка незмінно привертає до себе увагу як вітчизняних, так і іноземних дослідників, є проблема значення мовних одиниць — як

окремих слів, так і цілих речень. Особливу увагу в останні часи викликає семантика дієслова, яка розглядається у сучасній лінгвістиці як структурно-семантичний центр речення.

У зв'язку з системним підходом до вивчення лексики дослідження спрямовані на різні лексико-семантичні групи дієслів у німецькій [1; 2; 3 та ін.] та в українській мовах [4].

Дана стаття присвячена комплексному аналізу лексичної та синтаксичної семантики каузативних локативних дієслів. Каузативні дієслова (далі — КД) — це перехідні дієслова із значенням “переводити в такий стан або спричинювати виконання дії, яка виражається у відповідній дієслівній основі” [2: 35].

Наявні в літературі окремі дослідження каузативних дієслів як єдиної групи з загальними семантичними, синтаксичними властивостями та предикативних конструкцій, що виявляють причинно-наслідкові відношення на матеріалі німецької мови [5; 1], та дієслів розташування із семантикою приєднання і включення на матеріалі різноструктурних мов, які об'єднують дієслівні лексеми різних семантичних типів, наприклад, локативних, інструментальних, фізичної дії та ін. [6; 7], розглядають лише часткові фрагменти похідних каузативних дієслів (далі — ПКД) із вокативною семантикою. Лексична і синтаксична семантика локативних ПКД із значенням переміщення об'єкта в певне місце або положення у зіставному аспекті на матеріалі німецької та української мов не вивчалися, що зумовлює **актуальність** даної роботи.

Мета дослідження полягає у встановленні та вивченні семантики похідних каузативних дієслів у німецькій та українській мовах.

Матеріал дослідження складають 820 прикладів вживання лексико-семантичних варіантів похідних каузативних дієслів із значенням переміщення об'єкта в певне місце або положення у німецькій мові та 1640 одиниць в українській мові, які отримано шляхом суцільної вибірки із художніх текстів кінця ХХ — початку ХХІ ст.

2. Зміст локативних ПКД. Категорія локативності пов'язана зі сприйняттям людиною навколишнього світу, просторових характеристик і відображенням його в мовленні, що зумовлює інтерес до вивчення форм вияву локативності [8; 9; 7; 5]. Локативні дієслова становлять ядро мовних засобів, що відображають просторові відношення. З погляду дослідження локативних дієслів німецька та українська мови дещо розрізняються.

У широкому розумінні до локативних дієслів відносяться дієслова руху, позиційні та дієслова переміщення [10: 102; 11: 284–302; 12: 56; 3: 61].

Існують підходи, які розмежовують поняття руху і переміщення [10: 12; 13: 121–122; 14: 759–762]. Так, до дієслів руху (*Oberggruppe der Bewegungsverben*) відносять дієслова, які вказують на спосіб зміни розташування і позначають “хаотичний” рух, наприклад, *йти, повзати*, а дієслова переміщення (*Fortbewegungsverben*) вказують на певне направлення руху щодо певної точки, наприклад, *залишати, підходити* [13: 25]. Згідно з таким розумінням дієслова переміщення характеризуються чотирма структурними елементами, до яких відносяться вихідний пункт, кінцевий пункт, шлях і напрямок.

Якщо дієслова переміщення описують просторове переміщення, то позиційні дієслова позначають особливий тип знаходження суб'єкта/ об'єкта в просторі (*стояти, висіти*). Такі дієслова називаються “дієслова позиції”, “позиційні дієслова” [11] або “розміщення у просторі” [15; 16].

Оскільки для дослідження семантики консеквентна різниця між рухом і переміщенням є суттєвою, у роботі до локативних ПКД відносяться:

1) ПКД переміщення, тобто семантика дієслів на позначення ситуації переміщення об'єкта в певне місце узагальнює в собі низку конкретних дій, де мета суб'єкта *Ag* — змінити розташування об'єкта *Ob*, розмістивши його у місці *Loc*, пор.: *везти* → *відвезти* ‘везучи, доставляти кого-небудь в якесь місце’;

2) ПКД позиціювання, тобто семантика дієслів на позначення ситуації зміни об'єктом *Ob* позиції *Posit* (стоячу, лежачу, сидячу, висячу), пор.: *хилити* → *схилити* ‘змінювати пряме положення чогось на похиле, опустивши його’ та місцезнаходження щодо інших предметів, пор.: *котити* → *підкотити* ‘котячи, наближати до кого-небудь’, а також у самому просторі (всередині, на поверхні та т.ін.), пор.: *stecken* ‘увіткнути’ → *einstecken* ‘in etw. dafür Vorgesehenes [hinein]stecken’ ‘увіткнути всередину чого-небудь’ [17: 209].

3. Локативні ПКД. Спільною рисою обох мов дослідження є непродуктивність локативних ПКД у парадигматиці, де вони посідають четверте місце, пор.: у німецькій мові — 15,0 % від загальної кількості ПКД, в українській — 11,7 %.

3.1. Функціонування локативних ПКД виявляє їхню більшу частотність у порівнянні з парадигматикою, пор.: у німецькій мові вони по-

сїдають друге місце за частотністю (24,7 %), в українській — вони виявляються найчастотнішим типом, який становить 33,3 %. Кількісна розбіжність локативних ПКД у мовах дослідження пов'язана з тим, що в німецькій мові значення переміщення, окрім префіксних локативних ПКД, може передаватися сполученням непохідного КД і відповідного прислівника або прийменника, наприклад: *bringen, führen, schicken, senden, tragen* 'an einen bestimmten Ort schaffen' 'нести, везти, доставити, відправити до визначеного місця', тобто відносяться до групи зі значенням "каузувати бути у визначеному місці". Предметом цього дослідження виступають лише ПКД, що й зменшує кількісні показники локативних похідних у німецькій мові. В українській мові таке вживання непохідних локативних КД неможливе або малопродуктивне.

Крім того, частотність локативних ПКД в українській мові пов'язана з тим, що від однієї мотиваційної основи, зазвичай, утворюється ціла низка локативних дієслів, наприклад: *везти* → *довезти, узавезти, навезти, підвезти, привезти, перевезти, розвезти*.

3.2. За частиномовною належністю з-посеред локативних ПКД розрізняються віддієслівні, відіменникові і в поодиноких випадках відприкметникові та відприслівникові ПКД (див. табл. 1).

Таблиця 1

Кількісна характеристика частиномовного походження локативних ПКД у німецькій та українській мовах

Частиномовне походження локативних ПКД	Продуктивність		Частотність	
	німецька	українська	німецька	українська
Віддієслівні ПКД	632 (75,5 %)	568 (89,7 %)	1312 (88,6 %)	1889 (94,5 %)
Відіменникові ПКД	201 (24,0 %)	58 (9,2 %)	140 (9,5 %)	98 (4,9 %)
Відприкметникові ПКД	4 (0,5 %)	—	29 (1,9)	—
Відприслівникові ПКД	—	7 (1,1 %)	—	11 (0,6 %)
Всього	837 (100 %)	633 (100 %)	1481 (100 %)	1998 (100 %)

Як свідчать дані таблиці 1, віддієслівні ПКД кількісно переважають у складі цього типу в обох мовах дослідження, пор.: у німецькій мові вони становлять 75,5 % від загальної кількості локативних ПКД, в українській — 89,7 %. Віддієслівні ПКД об'єднують деривати зі

значеннями “каузувати бути у місці”: *legen* ‘класти’ → *herlegen* ‘zum Sprechenden legen’ ‘поміщати що-небудь у місце, де знаходиться мовець’; *derjhati* → *doderjhati* ‘примушувати кого-небудь перебувати де-небудь’, “каузувати переміщення”: *schieben* ‘рухати’ → *verschieben* ‘durch Schieben die Lage, den Standort von etw. dndern’ ‘рухаючи, змінювати місце знаходження, зрушувати з місця’; *kidati* → *perekidati* ‘кидаючи, переміщати з місця на місце’, “каузувати набути певного положення”: *stellen* ‘класти’ → *vorstellen* ‘nach vorn stellen’ ‘ставити уперед’; *caditu* → *uscaditu* ‘змушувати когось сидіти’.

До складу локативних ПКД входять також відіменникові ПКД, частка яких у німецькій мові становить 24,0 % від загальної кількості локативних ПКД, в українській — 9,2 % (див. табл.1). Отримані дані свідчать про більшу продуктивність локативних відіменникових ПКД у німецькій мові, ніж в українській, що зумовлено обмеженими дериваційними можливостями групи іменників на позначення локальних понять в українській мові. Локативні ПКД об’єднують відіменникові похідні зі значеннями:

1) “каузувати бути в місці, названому мотиваційним іменником”: *der Pferch* ‘загін’ → *einpferchen* ‘in einem Pferch sperren, einschließen’ ‘зачиняти у загін’; *v’язниця* → *uv’язnyvati* ‘поміщати у в’язницю’;

2) “каузувати бути зафіксованим у документі, названому мотиваційним іменником”: *das Register* ‘реєстр’ → *registrieren* ‘in ein Verzeichnis, eine Kartei, Register eintragen’ ‘внести до реєстру’; *debit* → *debituvati* ‘записувати бухгалтерські операції у прибутково-видатковій книжці, у дебет’;

3) “каузувати бути всередині/поміж того, що назване мотиваційним іменником”: *das Glas* ‘скло’ → *einglasen* ‘etw. unter/zwischen Glas legen’ ‘розміщати під/між склом/скла’; *tyok* → *tyokuvati* ‘пакувати, в’язати у тюки’;

4) “каузувати не бути в місці, названому мотиваційним іменником”: *der Kerker* ‘в’язниця’ → *entkerkern* ‘aus dem Kerker befreien’ ‘звільняти з в’язниці’; *dvip* → *vidvoryati* ‘виселяти кого-небудь, примусити залишити місце проживання (житло, населений пункт, село)’;

5) “каузувати переміщення”: *die Schule* ‘школа’ → *umschulen* ‘in eine andere Schule schicken’ ‘відправити до іншої школи’; *micce* → *zmicchati* ‘змінювати чиє-небудь місцезнаходження, переводити, зсувати з попереднього місця’;

6) “каузувати переміщення за допомогою того, що називає мотиваційний іменник”: *die Karre* ‘візок’ → *abkarren* ‘mit der Karre

abtransportieren' 'відвезти за допомогою візка'; *транспорт* → *транспортовувати* 'відправляти, відсилати кого-небудь, що-небудь транспортом'.

До складу локативних ПКД у поодиноких випадках входять у німецькій мові відприкметникові ПКД (0,5 % від загальної кількості локативних ПКД), в українській — відприслівникові ПКД (1,1 %) (див. табл.1).

Локативні відприкметникові ПКД мають значення “каузувати бути на відстані, яку називає мотиваційний прикметник”, наприклад: *nah* → *nähern* 'an etw., jmdn. heranbringen' 'наближати до чогось, когось', *fern* → *entfernen* 'fern machen' 'робити далеким, віддаляти'. Локативні відприслівникові ПКД мають значення “каузувати бути на відстані, яку називає мотиваційний прислівник”: *blitzschnell* → *blitzschnell-jagen*, *nahe* → *nahebringen* 'розташовувати, розміщати близько чи ближче до чого-небудь', *weit* → *weitbringen*, *weit* → *weitbringen*, *weit* → *weitbringen* 'розташовувати, розміщати далеко до чого-небудь'.

3.3. Локативні ПКД виражають дію, яка не тільки переходить на об'єкт, але й примушує останній перебувати у місці *Loc*, що відображено в ФТ “*X* дією *V*cause казує *Y* бути / не бути в місці *Loc*”, де суб'єкту каузації *X* відповідає семантична роль *Ag*, *V*cause представлено локативним ПКД, об'єкту каузації *Y* відповідають семантичні ролі *Pat* або *Ob*, локативному учаснику відповідає семантична роль місця *Loc*, позиції *Posit*. Залежно від семантичної ознаки консеквента, локативні ПКД поділяються на чотири групи зі значенням “каузувати набути певного положення у просторі”, “каузувати переміщення”, “каузувати бути в місці” і “каузувати не бути в місці” (див. табл.2).

4. Особливості локативних ПКД у мовах дослідження. Локативні ПКД обох мов дослідження виявляють більшу частотність у синтагматиці порівняно з їхньою продуктивністю в парадигматиці. Більша частотність локативних ПКД у синтагматиці зумовлена, по-перше, самою семантикою цих похідних, тобто локативні відношення — це частина об'єктивної дійсності, по-друге, принципом економії: у мовленні локативна каузативна ситуація набуття певного положення може передаватися конструкцією “непохідне КД + дієслово”: *primussitzen* *etw. visiten* або ПКД відповідної семантики *visiten, privussitzen, privussitzen* 'надати комусь сидячого положення', локативна каузативна ситуація переміщення може передаватися конструкцією “прийменник з іменником + дієслово + прийменник з іменником”: *von drinnen nach draußen werfen* або ПКД *hinauswerfen*, локативна

Семантичні групи локативних ПКД у німецькій та українській мовах

Семантичні групи локативних ПКД зі значеннями	Продуктивність		Частотність	
	німецька	українська	німецька	українська
“Каузувати набути певного положення у просторі”	339 (40,5 %)	228 (36,0 %)	607 (41,0 %)	846 (42,3 %)
“Каузувати переміщення”	251 (30,0 %)	210 (33,2 %)	382 (25,8 %)	467 (23,4 %)
“Каузувати бути в місці”	218 (26,0 %)	183 (28,9 %)	453 (30,6 %)	638 (31,9 %)
“Каузувати не бути в місці”	29 (3,5 %)	12 (1,9 %)	39 (2,6 %)	47 (2,4 %)
Разом	837 (100 %)	633 (100 %)	1481 (100 %)	1998 (100 %)

каузативна конструкція набуття місця може бути представлена “непохідним КД+прийменник з іменником”: *pflanzen* у *Wäldchen* або ПКД *Wäldchen pflanzen*, локативна каузативна конструкція із негативним значенням “не бути в місці” може бути репрезентована “КД+іменник+дієслово” *Wäldchen verlassen*, *sein Wäldchen räumen* або ПКД *Wäldchen verlassen*. Таким чином, простішим засобом вираження каузативної локативних відношень виступають ПКД відповідної семантики.

Незважаючи на спільну поширеність локативних ПКД у синтагматичній, розбіжність спостерігається щодо їхньої частотності в окремо взятій мові. Так, в українській мові локативні ПКД виявляють більшу частотність, ніж в німецькій: відповідно перше і друге місце за частотністю. Це зумовлено, поширеністю біпрефіксації, спроможністю утворювати словотворчі ряди локативних ПКД від непохідного КД: *nehmen* → *bringen*, *bringen*, *bringen*, *bringen*, *bringen*, *bringen*, *bringen*, *bringen*.

Спільною рисою в обох мовах є частиномовне походження локативних ПКД, до яких належать переважно віддієслівні ПКД, і наступними йдуть відіменникові ПКД (див. табл.1.). Виняток становлять поодинокі випадки відприкметникових ПКД, які відмічені тільки в німецькій мові, і відприслівникових ПКД, які мають місце тільки в українській мові (див. табл. 1.). Порівнюючи часткову долю відіменникових похідних у складі локативних ПКД, можна відмітити більшу продуктивність відіменникових ПКД у німецькій мові, ніж в укра-

їнській, що зумовлено обмеженими дериваційними можливостями групи іменників на позначення локальних понять в українській мові.

Домінування віддієслівних похідних у складі локативних ПКД в обох мовах зумовлює наявність широкого спектра додаткових ознак. Однак своєрідність мов дослідження зумовлює розбіжність набору семантичних ознак, які уточнюють загальне значення локативного ПКД. Відмінність стосується наявності у мовах дослідження додаткових ознак “на поверхні”, “вперед/назад” та “множинність”. Так, відсутність в українській мові ознаки “на поверхні” пов’язана з тим, що таке просторове значення передається прийменником *на*, а відповідний префікс *на-* має значення “кладучи зверху, приєднувати”. Просторове значення “вперед/назад” передається в українській мові відповідними прислівниками.

Наявність в українській мові префіксів із дистрибутивним значенням (*но-* і подвійного префікса *пороз-*) призводить до наявності локативних ПКД зі значенням “каузувати множинність об’єктів/суб’єктів бути в місці” і “каузувати множинність об’єктів/суб’єктів бути в різних місцях”.

Функціонування локативних ПКД у синтагматичі показує, що в обох мовах дослідження характерним є найвищий вияв наповнюваності додатковою семантичною інформацією. Щодо різновидів додаткових ознак, то в обох мовах простежується спільна риса до переваги консеквентної додаткової інформації над антецедентною.

Спільною рисою є також семантика консеквента, що зумовлює однаковий набір семантичних груп і їхню продуктивність. Виняток становлять кількісні показники локативних ПКД із негативним значенням “каузувати не бути в місці”. Така відмінність пов’язана з тим, що в німецькій мові формування негативного значення відіменникових ПКД відбувається за допомогою префіксів, які можуть позначати в тому числі й каузацію розриву локального відношення (*ent-*, *aus-*), а в українській мові префікси позначають тільки “негативність”, “позбавлення” [18: 61; 6: 208].

Перспективою подальших розвідок є типологічне дослідження похідних каузативних дієслів зі значенням локативності на матеріалі романських мов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ballmer T. T. Deutsche Verben. Eine Sprachanalytische Untersuchung des deutschen Verbwortschatzes / T. T. Ballmer, W. Brennstuhl // Ergebnisse und Methoden moderner Sprachwissenschaft. — Tübingen : Günter Narr, 1986. — Bd. 19. — 186 S.

2. Ehrlich V. Verbbedeutung und Verbgrammatik : Transportverben im Deutschen / V. Ehrlich // Jahrbuch des Institutes für Deutsche Sprache. — Berlin : Mouton de Gruyter, 1992. — S. 229–260.
3. Talmy L. Semantic Causative Types / L. Talmy // Syntax and Semantics : Grammar of Causative Constructions. — N. Y. : Academic Press, 1976. — P. 43–116.
4. Усатенко Т. П. Дієслова переміщення сучасної української літературної мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Т. П. Усатенко. — Л., 1970. — 16 с.
5. Смирницкий А. И. Об особенностях обозначения направления движения в отдельных языках (к методике сопоставительного изучения языков) / А. И. Смирницкий // Иностранный язык в школе. — 1953. — № 2. — С. 2–14.
6. Калиущенко В. Д. Типология отыменных глаголов : [монография] / В. Д. Калиущенко. — Донецк : Донеччина, 1994. — 422 с.
7. Падучева Е. В. Глаголы движения и их стативные дериваты (в связи с так называемым движением времени) / Е. В. Падучева. — М., 1999. — 186 с.
8. Бондарко А. В. Вступительные замечания / А. В. Бондарко // Теория функциональной грамматики. Локативность. Бытийность. Посесивность. Обусловленность. — СПб., 1996. — С. 5–6; 52–53.
9. Виноградова О. В. Функціонально-семантична категорія локативності в сучасній українській літературній мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / О. В. Виноградова. — К., 2001. — 20 с.
10. Майсак Т. А. Типология грамматикализации конструкций с глаголами движения и глаголами позиции / Т. А. Майсак. — М. : Языки славянских культур, 2005. — 480 с.
11. Рахилина Е. В. Семантика русских “позиционных” предикатов: “стоять”, “лежать”, “сидеть” и “висеть” / Е. В. Рахилина // Вопросы языкознания. — 1998. — № 6. — С. 69–80.
12. Kaufmann I. Konzeptuelle Grundlagen semantischer Dekompositionsstrukturen. Die Kombinatorik lokaler Verben und prädikativer Elemente / I. Kaufmann. — Tübingen : Niemeyer, 1995. — 216 S.
13. Maienborn C. Situationen und Lokation: Die Bedeutung lokaler Adjunkte von Verbalprojektionen / C. Maienborn. — Tübingen : Stauffenburg, 1996. — 128 S.
14. Wunderlich D. Lokale und Direktionale / D. Wunderlich, M. Herweg // Semantik. Ein internationales Handbuch der Forschung. — Berlin; New York : de Gruyter, 1991. — S. 758–785.
15. Так В. Г. Функціонально-семантичне поле предикатов локалізації // Теорія функціональної граматики: Локативність. Бытийность. Посесивність. Обусловленность. — СПб., 1996. — С. 7–51.
16. Лопатин В. В. Глаголы пространственного расположения предмета, их словообразовательные и семантические связи / В. В. Лопатин // Словарь. Грамматика. Текст / [ред. Ю. Н. Караулов, М. В. Ляпон]. — М., 1996.
17. Ступак І. В. Структурно-семантичні та функціональні характеристики похідних каузативних дієслів у німецькій та українській мовах : [монографія] / І. В. Ступак. — Донецьк : ДонНУ, 2011. — 470 с.
18. Городенська К. Г. Словотвірна структура слова (відмінні деривати) / К. Г. Городенська, М. В. Кравченко. — К. : Наук. думка, 1981. — 199 с.

Стаття надійшла до редакції 06.09.13